

Є. В. Кокодзєй

orcid.org/0009-0005-9097-2958

аспірант сектора правових проблем політології
відділу міжгалузевих і порівняльних правових досліджень
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

ПОЛІТИКА ТА ПРОГРАМИ СПРИЯННЯ КУЛЬТУРНОМУ РІЗНОМАНІТТЮ В БЕЛЬГІЇ: СИНТЕЗ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА ІНТЕРКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Вступ. Вивчення політики різноманітності та інструментів її реалізації сучасними державами є надзвичайно важливим напрямком політичної науки. Найважливішою причиною цього є зростання різноманітності суспільств через глобалізацію, міграційні процеси і т. ін., що робить сучасні спільноти щораз більш гетерогенними. Ігнорування цієї реальності або неефективне управління нею має наслідком ріст соціальної напруги, конфлікти, сегрегацію, зниження стабільності держави і т. ін. Політика різноманітності ставить питання про те, як побудувати інклюзивну політичну спільноту, що визнає та цінує відмінності, не руйнуючи при цьому соціальної згуртованості. Політична наука має своїм завданням аналізувати, як держави реагують на цей виклик, як та чи інша політика щодо культурного різноманіття сприймається в суспільстві і т. д. Політологічний аналіз допомагає зрозуміти різні моделі інтеграції (мультикультуралізм, інтеркультуралізм, асиміляція) та їхні наслідки для суспільства і держави.

Різні держави застосовують відмінні підходи до управління різноманітністю. Вивчення кейсів окремих держав, а також їх порівняльний політологічний аналіз дозволяє виявити сильні та слабкі сторони різних моделей, зрозуміти, які інституційні дизайни та політичні інструменти є більш успішними в конкретних історичних, соціальних та політичних контекстах. Власне нами для аналізу було обрано кейс Бельгії, бо у цій державі наявні виражені політичні, культурні та ін. відмінності між регіонами та спільнотами. Бельгія є своєрідною «лабораторією» для вивчення управління конфліктами в умовах глибокої гетерогенності. Ця держава увиразнює складний інституційний дизайн, коли державний устрій ґрунтується на принципах консолідації демократії (поділ влади між спільнотами, взаємне вето, пропорційне представництво, культурна автономія) та федералізму. Вивчення кейсу Бельгії дозволяє з'ясувати інструменти реалізації політики різноманітності й розкрити динаміку у їх зміні, адже бельгійська модель не є статичною, постійно еволюціонує у результаті перемовин, дебатів між політичними елітами спільнот. Вивчення Бельгії здатне розкрити динамічний характер політики різноманітності, оцінити здатність/нездатність інститутів адаптуватися до нових викликів.

Метою дослідження є вивчення особливостей політики та програм сприяння культурному різноманіттю в Бельгії. **Робочою гіпотезою** є припущення, що нинішня політика Бельгії щодо сприяння культурному різноманіттю ґрунтується на поєднанні мультикультуралізму та інтеркультуралізму. Хоч мультикультуралізм тривало критикується та відкидається багатьма європейськими державами, у Бельгії поєднання елементів політики мультикультуралізму та інтеркультуралізму сприяє підтримці культурної різноманітності. Для верифікації гіпотези використано **методологію** неонституціоналізму.

Результати дослідження. Упродовж останніх десятиліть питання, пов'язані з культурним і релігійним розмаїттям, у зв'язку з проблемою інтеграції та спільного життя в широкому розумінні, набувають щораз більшого значення в публічних дебатах у Бельгії. Обговорення інтегрування питань культурного та релігійного розмаїття в політичний порядок денний Бельгії розпочався ще наприкінці 1980-х рр., коли було створено Королівську комісію з імміграційної політики (Commissariat royal à la politique des immigrés). Її інституціоналізація стала відповіддю на висхідну популярність крайніх правих на виборах з 1980-х років, зокрема,

у Фландрії. Тоді ультраправа партія «Фламандський інтерес» (Vlaams Belang) активізувала ксенофобські дискусії. Від 2000-х рр., особливо в контексті більш чутливого соціального клімату після терактів 11 вересня 2001 р., фокус уваги змістився на культурні та релігійні виміри викликів, пов'язаних з інтеграцією та різноманітністю. Від 2002 р. розпочалася зміна парадигми: в центрі урядових наративів були винесені тези «про взаємну повагу» та «краще життя разом» (Leyva & Vanbellinghen, 2017, с. 121).

Підхід Бельгії до впровадження елементів політики мультикультуралізму не в останню чергу був обумовлений устроєм держави, адміністративним поділом: три регіони (Фландрія, Валлонія та Брюссель) і три мовні спільноти (фламандська, французька та німецька). На рівні регіональної влади виробляються власні політики. Державою визнається культурного розмаїття та наявні підтвердження «міжкультурного» політичного підходу бельгійської влади (Wallace, Tolley & Vonk, 2021, с. 24-25). Хоча політичні рамки відрізняються у фламандсько-, франко- та німецькомовних громадах Бельгії, певне визнання мультикультуралізму або, інтеркультуралізму (міжкультуралізму), який виник у результаті критики політики мультикультуралізму, є очевидним.

На федеральному рівні не існує бельгійської «моделі інтеграції», бо відповідальність за найважливіші питання, пов'язані з інтеграцією іммігрантів (освіта, житло, охорона здоров'я, працевлаштування), покладено на регіони та громади. Тим не менш, на федеральному рівні уряд у 2003 р. ухвалив політичну угоду під назвою «Креативна і солідарна Бельгія» (A Creative and Solidary Belgium). Вона зобов'язала уряд вивчити, як можна покращити прийняття мігрантів, сприяти автономії тих, хто нещодавно мігрував до Бельгії, подолати різні форми дискримінації (Gsir et al., 2005).

Також у 2004 р. федеральний уряд створив Комісію з міжкультурного діалогу (Commission du Dialogue Interculturel), завданням якої було покращити соціальну згуртованість у контексті культурного розмаїття. Комісія зосередилася на питаннях громадянства, гендерної рівності, принципах надання державних послуг і ролі релігії у світському суспільстві (Gsir, Martiniello, Meireman & Wets, 2005; Leyva & Vanbellinghen, 2017). У звіті Комісії 2005 р. визнавалося, що Бельгія є мультикультурною країною, і запропоновано низку рекомендацій для зміцнення мультикультурності. Серед пропозицій звучало створення Інституту ісламу, відкриття Музею імміграції, розвиток Міжуніверситетської обсерваторії з питань міграції та етнічних меншин (Daher, Gamuzza & Leonora, 2019). Тобто, держава на той час декларувала вибір такої моделі суспільства, яка сприяє співіснуванню різних культур. Водночас Комісія з міжкультурного діалогу була створена федеральним урядом без належних консультацій та залученості регіональних, муніципальних органів влади. «Між цими політичними суб'єктами не відбулося реальної співпраці у виборі шляхів імплементації рекомендацій Комісії з міжкультурного діалогу або подальших дій» (Leyva & Vanbellinghen, 2017).

Більше реалізованих ініціатив було на рівні регіонів. Так, фламандський парламент у 1998 р. видав указ, який визначив триєдину політику щодо етнічних меншин: інтеграція цільових груп, політика приймання, політика допомоги. Фламандський уряд також проводить політику, яку позиціює як міжкультурну, і вона спрямована на підтримку та стимулювання культурного розмаїття. З 2004 р. програма «Жити разом у розмаїтті» стала пріоритетом фламандського уряду (Janssens & Lebon, 2008; Pulinx, 2008). У франкомовному регіоні Бельгії план дій Департаменту безперервної освіти визначає комплекс заходів, пов'язаних з культурним розмаїттям і міжкультурним спілкуванням (Janssens & Lebon, 2008). Міжкультурна політика Фландрії значною мірою підтримує культурну гетерогенність (Janssens et al., 2013). Фламандський уряд Фландрії розробляв плани підтримки розмаїття у 2004 та 2006 рр. Зауважимо, що нині теж реалізуються відповідні проекти, наприклад – з 2022 р. план «Жити разом» (Vivre ensemble). Він спрямований на активізацію процесів творення суспільства, де громадяни живуть один з одним, а не просто поруч. Власне оця теза про «жити один з одним, а не просто поруч» нині у Бельгії набула сильного звучання і очевидно, що попри певні успіхи, є чимало проблем у практичній реалізації такої моделі.

При реалізації політики культурного різноманіття значна увага приділена темі освіти. У 2002 р. Закон про рівні можливості в освіті надав батькам право школу для дітей, створив

місцеві консультаційні платформи та надав школам додаткову підтримку для задоволення потреб дітей з неблагополучних сімей. Зокрема, велика увага т. зв. міжкультурній освіті приділяється у фламандській громаді. Там підкреслюється значущість здатності учнів з повагою ставитися до інших культур, визнавати і цінувати різноманітність (Vanleke et al., 2014). Програма «Жити разом у розмаїтті» включала доволі широку програму мультикультурної освіти для Фландрії (Janssens et al. 2013). Міжкультурну освіту підтримують департаменти культури та освіти, а також вона є вимогою багатьох провінційних і муніципальних законів фламандської громади (Janssens and Lebon 2008).

Відзначимо, що не лише Фландрія, а й Валлонія розробляє та впроваджує міжкультурну політику. Так, у 2004 р. оголошено урядову програму дій, яка просуvala міжкультурність та соціальну інтеграцію, передбачала підтримку культурного розмаїття (Gsir et al., 2005, с. 10). Було розроблено освітню політику, спрямовану на стимулювання міжкультурного діалогу (Gsir et al., 2005). Ця політика рекомендує міжкультурну педагогіку, яка враховує мультикультуралізм і різноманітне культурне походження учнів (Daher et al., 2019). Наразі дослідники прийшли до висновку, що міжкультурний діалог і нині залишається важливою складовою загальноосвітньої шкільної програми в Бельгії (Lähdesmäki et al., 2020, с. 13).

Щодо представленості етнічних меншин у медіа-просторі, то ще у 1997 р. було унормовано, що соціокультурні меншини належать до груп, які має представляти телерадіокомпанія Vlaamse Radio en Televisieomroep (VRT) (Décret, 1997). У 2002–2006 рр. прихильність мережі суспільного мовлення фламандської громади до політики культурного розмаїття залишалася непослідовною, хоча вона пропонувала різноманітні культурні програми (Jenssens et al., 2013). Закон про суспільне мовлення Фландрії 2009 р. зобов'язав VRT проводити таку політику, щоб були представлені програми про розмаїття фламандської культури, а також на тему толерантності в суспільстві. Відтак можливість доступу до різноманітного контенту став частиною цілей фламандської медіаполітики (Jenssens et al., 2013). Телерадіокомпанія VRT задекларувала, що «є мовником для всіх у Фландрії. Кожна людина повинна впізнати себе в тому, що ми робимо. Ми показуємо суспільство таким, яким воно є, і ми доступні для всіх. VRT поважає людей такими, якими вони є. Ми всі маємо більше, ніж одну ідентичність [...]». Ми показуємо, що нас пов'язує, і наша мета – будувати мости між окремими людьми, групами, поколіннями та громадами. Таким чином ми допомагаємо будувати гармонійне і плюралістичне суспільство, в якому кожен відчуває себе як удома» (VRT, 2003).

Телерадіокомпанія RTBF (Radio-Télévision Belge de la Communauté Française) як мережа суспільного мовлення, що обслуговує франкомовних бельгійців у Брюсселі та Валлонії, також ухвалила Хартію розмаїття. У ній відзначено, що розмаїття «вважається необхідним у нашому плюралістичному перспективному суспільстві» (RTBF, 2012).

Водночас позиція щодо мовлення в німецькомовній спільноті Бельгії (9 громад на сході країни) відрізняється, хоч ця спільнота належить до Валлонського округу. Там акцент зроблений на просуванні німецької мови, а не на етнічній чи іншій репрезентації (Janssens & Lebon, 2008). Belgischer Rundfunk (BRF), німецькомовний аналог VRT і RTBF, є орієнтований на порівняно меншу аудиторію (Donders et al., 2019); в його місії як мовника не йдеться про різноманітність (BRF, 2020). Очевидно, що ці особливості зумовлені історичними чинниками, зокрема – попереднім перебуванням цих територій (до закінчення Першої світової війни) у складі Пруссії.

При аналізі проблематики політики культурного різноманіття не можливо ігнорувати питання релігійної ідентичності. Після початку міграції з Марокко, Туреччини, Алжиру та Тунісу в 1960-х рр., іслам був офіційно визнаний у Бельгії (1974 р.). Чисельність тих, хто у Бельгії ідентифікують себе як мусульмани, уже є понад мільйон осіб і продовжує зростати. З початку 2000-х рр. ведуться дискусії щодо носіння у громадських місцях елементів одягу, який прикриває обличчя мусульманських жінок. У 2008 р. заборона на носіння в громадських місцях одягу та головних уборів, що приховують обличчя, діяла лише у трьох бельгійських муніципалітетах, але від 2011 р. ця норма діє уже на всій території Бельгії.

Щодо фінансування організацій та підтримки громадської діяльності етнічних груп, то воно відбувається, але спостерігається тенденція до скорочення грантів. У 1991 р. було запро-

ваджено Фонд стимулювання імміграційної політики. Він надавав гранти на проекти державних інституцій та НУО, які стосувалися передусім мігрантів. Підтримувалися програми, спрямовані на запобігання дискримінації та посилення міжкультурного діалогу (Kryut & Niessen, 2012, с. 17-18). Указ про участь (2008 Participation Decree) був ухвалений для розширення доступу до культурних програм, зокрема шляхом збільшення субсидій для низки груп, найперше – етнічних меншин (Jenssens et al., 2013). Однак фонд був реструктуризований і припинив свою діяльність (2015 р.); функція субсидування в основному перейшла до регіонів та громад.

З 2000 р. фламандський уряд підтримує функціонування консультативної ради Форуму меншин, до складу якої входять представники етнічних асоціацій регіону. У рамках Плану дій уряду Фландрії щодо інтеграції, 10% усіх проектних субсидій виділяються на ініціативи, які мають міжкультурну тематику або реалізуються етнічними меншинами; загалом на кожний з них виділяється майже 2 млн (Janssens & Lebon, 2008; Wallace, Tolley, Vonk, 2021, с. 30).

У 2008 р. фламандський уряд також ухвалив Декрет про участь (Participation Decree), спрямований на полегшення доступу до культури, зокрема й для етнічних меншин. Декрет передбачає субсидії для проектів, які заохочують участь у культурі та мистецтві, а також гранти на проведення масштабних культурних заходів. Однак надання грантів за Декретом про участь, наразі не здійснюється, а на урядових веб-сайтах розміщено список грантів на 2017 р. як останній доступний рік для подання заявок на фінансування. Зауважимо, що у Фландрії точаться дискусії щодо фінансування спільнот мігрантів, організованих за національною ознакою. Щораз активнішою є аргументація, що це перешкоджає інтеграції. Також пропонувалося обмежити кількість груп, культурні проекти яких можуть бути профінансовані.

Щодо питання фінансування двомовної освіти або освіти рідною мовою, то цьому питанню приділяють увагу у Бельгії, але з особливостями по регіонах країни, зокрема:

- викладання мов іммігрантських меншин доступне у Фландрії з 1981 р. (Broeder & Extra, 2012, с. 59). У фламандській громаді нідерландська мова є офіційною мовою освіти, і хоча інші мови не визнаються офіційно, на навчання виділяються додаткові ресурси; це частково пояснюється акцентом уряду на «рівних можливостях для всіх», що включає окрему політику, спрямовану, на тих, для кого нідерландська мова не є рідною. Виділяються додаткові навчальні години для учнів, які не володіють нідерландською мовою, для них організовуються корекційні мовні заняття.

- щодо Валлонії, то ще у 2001 р. були ухвалені домовленості з Грецією, Італією, Марокко, Португалією, Туреччиною, Румунією та Іспанією (звідти найбільше мігрантів) з метою надання освіти мовами меншин (Geyer, 2009, с. 13-14). Це дозволяє школам скористатися присутністю принаймні одного вчителя з країн-партнерів. Ці вчителі можуть проводити курси рідної мови та заняття, спрямовані на збереження культури. Деякі школи також запровадили процес мовної адаптації, який дозволяє їм зберігати певну частину викладання рідною мовою під час переходу до повної інтеграції у французьких класах;

- у німецькій громаді для дітей іммігрантів і представників меншин виділяються додаткові ресурси (вчителі), однак переважно для допомоги у вивченні саме німецької мови.

На перший погляд, в результаті зібраних даних про особливості реалізації Бельгією політики культурного різноманіття, можна дійти висновку, що нині панівним є саме інтеркультурний (міжкультурний) підхід. Водночас такий висновок не буде уповні характеризувати ситуацію. Видається, особливість Бельгії полягає в обранні підходу, який поєднує елементи інтеркультуралізму та мультикультуралізму (попри критичні зауваги до нього). Це відбиває прагнення країни підтримувати культурне різноманіття, водночас заохочуючи взаємодію між різними культурами та інтеграцію представників різних культур у спільноту Бельгії, її регіонів. Аргументуємо це.

Наявність елементів політики мультикультуралізму в Бельгії проявляється у визнанні та підтримці різних культурних груп, що проживають у країні. Цей підхід зокрема включає політики, що визнають існування культурних та мовних спільнот (фламандської, валлонської, німецької) та великої кількості іммігрантських спільнот (турецької, марокканської та ін.). Той факт, що Бельгія є федеративною державою з автономіями для фламандської, валлонської та німецькомовної спільнот, дозволяє цим культурним групам зберігати свою ідентичність

і мову, водночас підтримуючи політичну стабільність через механізми консенсусу. На рівні цих спільнот діють різноманітні програми та ініціативи, що сприяють збереженню культурної різноманітності, наприклад, через освіту або культурні заходи, хоч і в цьому процесі зберігаються проблеми.

Елементи інтеркультуралізму в Бельгії проявляються у заохоченні діалогу між різними культурами, реалізації програм інтеграції іммігрантів в широку суспільну структуру, але (що важливо!) без вимоги їх повної асиміляції. Це також передбачає створення умов для взаєморозуміння та співпраці між культурами, зберігаючи культурну самобутність кожної групи. Інтеграція іммігрантів відбувається через взаємодію: підтримка навчання офіційних мов Бельгії (нідерландської, французької, німецької), програми соціалізації та працевлаштування і т. ін. Організуються міжкультурні заходи, що дозволяють різним спільнотам взаємодіяти, щоб розвивати порозуміння. Тобто, є зорієнтованість на побудову суспільства, де культури будуть співіснувати і взаємодіяти, що убезпечуватиме від ризиків ізоляції.

Водночас Бельгія вимагає певного рівня інтеграції для іммігрантів. Це означає, що хоча різноманітні культури вітаються, є вимоги (і вони зростають) для того, щоб іммігранти могли успішно адаптуватися до життя в Бельгії. Йдеться про вимоги до знання мови, трудової активності, поваги до прав людини та демократичних цінностей. Втім, асиміляція не є основним підходом Бельгії, бо ця держава зорієнтована на підтримку культурного різноманіття. Однак у низці випадках іммігранти зобов'язані адаптуватися до базових суспільних норм (мовні курси, інтеграційні курси і под.).

Хоч Бельгія формально не оголосила про повну відмову від мультикультуралізму, її політика культурного різноманіття змістилася до більш інтеграційного підходу. Замість акценту на збереженні культурних відмінностей, країна почала більше фокусуватися на тому, щоб іммігранти адаптувалися до основних принципів бельгійської спільноти, підтримуючи водночас культурні обміни, міжкультурні ініціативи. Бельгія в жодному разі не проводить політику асиміляції в тому її розумінні, який передбачає повне розчинення меншин у домінуючій культурі з втратою власної ідентичності. Справді, існують регіональні відмінності в підходах до інтеграції, і тривають наукові та суспільні дебати щодо наслідків цих політик та можливого тиску в напрямку культурної адаптації, який деякі критики можуть інтерпретувати як асиміляційний.

Академічні джерела описують бельгійський підхід в термінах громадянської інтеграції (civic integration). Ця модель підкреслює важливість спільних громадянських цінностей, знання мови та участі в суспільних інститутах, але формально дозволяє збереження культурних відмінностей у приватній сфері. Хоч політика щодо іммігрантів у Бельгії все більше зміщується до «громадянської інтеграції», однак елементи мультикультуралізму зберігаються та вони вкорінені в державний устрій та історичний розвиток.

Бельгійський мультикультуралізм має унікальний характер, оскільки він значною мірою виріс з необхідності врегулювання відносин між власними історичними мовними групами, а не лише як відповідь на імміграцію. Можливо, саме тому його елементи зберігаються, попри втрату мультикультуралізмом своїх позицій у Європі і набуття самим мультикультуралізмом нового характеру, відмінного від класичного.

Викладемо аргументи, що нині Бельгія синтезує мультикультуралізм та інтеркультуралізм (табл. 1).

Таблиця 1

**Елементи політики мультикультуралізму та інтеркультуралізму в Бельгії
та підходи до їх поєднання**

Критерій	Мультикультуралізм	Інтеркультуралізм	Підходи Бельгії до поєднання
Призначення підходу	Визнання та підтримка різноманіття культур, збереження окремих культурних ідентичностей	Заохочення взаємодії та діалогу між культурами, інтеграція без вимоги асиміляції	На всіх рівнях підтримується культурна різноманітність, визнання прав меншин, реалізуються програми міжкультурного діалогу
Роль держави	Держава підтримує культурне різноманіття через спеціальні програми для меншин	Держава сприяє взаємодії та створенню можливостей для діалогу між культурами	Кожна мовна спільнота має автономію, організовуються програми для культурного обміну
Інтеграція іммігрантів	Іммігрантам гарантується право зберігати свою культурну ідентичність	Іммігранти повинні інтегруватися через взаємодію з основними культурними групами, але без вимоги асиміляції	Забезпечується інтеграція іммігрантів через мовні курси та соціальні програми, але водночас зберігається культурне різноманіття
Мовна політика	Мовні права меншин визнаються важливими; підтримується вивчення їх рідної мови	Мова є важливим елементом інтеграції, але акцент зроблено на збереженні культурної самобутності	Вивчення однієї з офіційних мов є обов'язковим для іммігрантів за одночасної підтримки розвитку інших мов через культурні ініціативи
Культурна політика	Факт різноманітності культур схвалюється; етнокультурні групи мають право на самовираження	Спільноти з різних культур залучаються до спільного діалогу, обміну задля поглиблення взаєморозуміння	Підтримуються культурні програми, фестивалі та заходи, що дозволяють різним групам виражати свою культуру, одночасно заохочуючи міжкультурний обмін
Соціальна інтеграція	Визнання культури, звичаїв кожної етнокультурної групи, акцент на їх самобутності	Створення умов для взаємодії та співпраці між культурами, але без вимоги їх злиття в одну культуру	Реалізуються програми інтеграції іммігрантів у суспільство через участь у громадському житті, поважається культурна ідентичність кожної групи

Висновки. Те, що Бельгія є країною з високим рівнем культурного та мовного різноманіття, є наслідком її історії, міграційних процесів та особливостей політичної структури. Культурне різноманіття є як ресурсом, так і викликом для цієї країни. Нині у політиці культурного різноманіття Бельгія синтезує елементи мультикультуралізму та інтеркультуралізму. Культурне розмаїття підтримується, активна взаємодія між культурами заохочується. При цьому впроваджуються інтеграційні механізми для іммігрантів. Тенденція до асиміляції наразі була менш виражена порівняно з іншими європейськими країнами, однак ситуація потребує моніторингу з огляду на результати парламентських виборів у 2024 р. та формування нового уряду у 2025 р. Висхідна поляризація в політичному спектрі Бельгії та результати останніх парламентських виборів зумовлюють припущення, що стратегії управління культурним різноманіттям можуть бути переглянуті. Ці процеси зумовлені посиленням позицій правих політичних партій (N-VA, Vlaams Belang), очолення уряду політиком націоналістичного спрямування (Б. де Вевер), значною присутністю у владних інститутах представників консервативних, християнських політичних партій. Згадані актори бельгійської політики дотримуються критичної позиції щодо культурного різноманіття та політики мультикультуралізму.

Література

- BRF. *Mission Statement*. URL: <https://u.brf.be/profil/leitbild/> (дата звернення: 14.03.2025).
- Broeder, P., Extra G. *Language // Immigrant Policy for a Multicultural Society: A Comparative Study of Integration, Language and Religious Policy in Five Western European Countries* / H. Vermeulen (Ed.). Brussels: Migration Policy Group, 2012. P. 57-100.
- Daher L. M., Gamuzza A., Leonora A. M. *The Underestimated Treasure: Teachers Facing Diversity at School // The Multi(Inter)cultural School in Inclusive Societies: A Composite Overview of European Countries* / L. M. Daher, A. Gamuzza, A. M. Leonora, A. K. Gogacz (Eds.). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2019.
- Décret du 14 juillet 1997 portant statut de la Radio-Télévision belge de la Communauté française. *Gallilex*. URL: https://gallilex.cfwb.be/sites/default/files/imports/20355_011.pdf (дата звернення: 19.03.2025).
- Donders K., Van Den Bulck H., Raats T. *Public Service Media in a Divided Country: Governance and Functioning of Public Broadcasters in Belgium // Public Service Broadcasting and Media Systems in Troubled European Democracies* / E. Polańska, C. Beckett (Eds.). Cham: Palgrave Macmillan, 2019. P. 89-107.
- Geyer F. *The Educational System in Belgium*. Brussels: Centre for European Policy Studies. *Archive of European Integration*. URL: http://aei.pitt.edu/14575/1/Includ-ed_FG_on_Ed_System_in_Belgium.pdf (дата звернення: 20.03.2025).
- Gsir S., Martiniello M., Meireman K., Wets J. *Belgium // Current Immigration Debates in Europe: A Publication of European Migration Dialogue* / J. Niessen, Y. Schibel, C. Thompson (Eds.). Brussels: Migration Policy Group. URL: http://www.migpolgroup.com/public/docs/141.EMD_Belgium_2005.pdf (дата звернення: 29.03.2025).
- Janssens J., Lebon F. *Country profile – Belgium // Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*. 11th ed. Brussels: Council of Europe, 2008.
- Janssens, J., Hesters D., Lebon F. *Country Profile – Belgium // Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, 14th ed. Brussels: Council of Europe/ERICarts, 2013.
- Kruyt A., Niessen J. *Integration // Immigrant Policy for a Multicultural Society A Comparative Study of Integration, Language, and Religious Policy in Five Western European Countries* / H. Vermeulen (Ed.). Brussels: Migration Policy Group, 2012. P. 57-100.
- Lähdesmäki T., Koistinen A.-K., Ylönen S. C. *Intercultural Dialogue in the European Education Policies: A Conceptual Approach*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020. 114 p.
- Leyva K. J., Vanbellinghen L. *Debating intercultural integration in Belgium. From the Commission for Intercultural Dialogue to the Round Tables on Interculturalism // Public Commissions on Cultural and Religious Diversity* / S. Lefebvre, P. Brodeur (Eds.). Routledge, 2017. P. 120-140.
- Pulinx R. *Living Together in Diversity – Linguistic Integration in Flanders. Council of Europe*, 2008. URL: <https://rm.coe.int/16802fc1d7> (дата звернення: 07.03.2025).
- RTBF. *Charter of Values*. URL: <https://ds1.static.rtbf.be/article/pdf/charte-des-valeurs-site-intranet-rtbf-1678983164.pdf> (дата звернення: 27.03.2025).
- Vanleke M., Våljaots M., Grossmann E., Ertürk N. O., Fleischmann O. *Genderspecific and intercultural pedagogic aspects in different countries – analysis of National Curriculum in Belgium, Estonia, Hungary, Turkey and Czech Republic. Education and Gender Project*. URL: <http://www.education-and-gender.eu/> (дата звернення: 07.03.2025).
- VRT. *Everyone Different – Welcome. Diversity Charter*. <https://www.vrt.be/content/dam/vrtbe/overdevrt/opdrachten/omroepthema%27s/Diversiteitscharter%20-%20English%20version.pdf> (дата звернення: 07.03.2025).
- Wallace R., Tolley E., Vonk M. *Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies*. Kingston: School of Policy Studies, Queen's University at Kingston, 2021. 78 p.

References

- BRF (2023). *Mission Statement*. Available from: <https://u.brf.be/profil/leitbild/> (accessed 14.03.2025) [in English]
- Broeder, P. & Extra, G. (2012). *Language*. In: H. Vermeulen (Ed.), *Immigrant Policy for a Multicultural Society: A Comparative Study of Integration, Language and Religious Policy in Five Western European Countries*. Brussels: Migration Policy Group, 57-100 [in English].
- Daher, L. M., Gamuzza, A. & Leonora, A. M. (2019). *The Underestimated Treasure: Teachers Facing Diversity at School*. In: L.M. Daher, A. Gamuzza, A.M. Leonora & A.K. Gogacz (Eds.), *The Multi(Inter)cultural School in Inclusive Societies: A Composite Overview of European Countries*,. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing [in English].
- Décret du 14 juillet 1997 portant statut de la Radio-Télévision belge de la Communauté française (1997). *Gallilex*. Available from: https://gallilex.cfwb.be/sites/default/files/imports/20355_011.pdf (accessed 19.03.2025) [in French].

Donders, K., Van Den Bulck, H. & Raats, T. (2019). Public Service Media in a Divided Country: Governance and Functioning of Public Broadcasters in Belgium. In: E. Polańska & C. Beckett (Eds.), *Public Service Broadcasting and Media Systems in Troubled European Democracies*. Cham: Palgrave Macmillan [in English].

Geyer, F. (2009). The Educational System in Belgium. Brussels: Centre for European Policy Studies. *Archive of European Integration*. Available from: http://aei.pitt.edu/14575/1/Included_FG_on_Ed_System_in_Belgium.pdf (accessed 20.03.2025) [in English].

Gsir, S., Martiniello, M., Meireman, K. & Wets, J. (2005). Belgium. In: J. Niessen, Y. Schibel, & C. Thompson (Eds.), *Current Immigration Debates in Europe: A Publication of European Migration Dialogue*. Brussels: Migration Policy Group. Available from: http://www.migpolgroup.com/public/docs/141.EMD_Belgium_2005.pdf (accessed 29.03.2025) [in English].

Janssens, J. & Lebon, F. (2008). Country profile – Belgium. In: *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*. 11th ed. Brussels: Council of Europe. [in English].

Janssens, J., Hesters, D. & Lebon, F. (2013). Country Profile – Belgium. In: *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe* (14th ed.). Brussels: Council of Europe/ERICarts. [in English].

Kruyt, A. & Niessen, J. (2012). Integration. In: H. Vermeulen (Ed.), *Immigrant Policy for a Multicultural Society A Comparative Study of Integration, Language, and Religious Policy in Five Western European Countries*. Brussels: Migration Policy Group, 57-100. [in English].

Lähdesmäki, T., Koistinen, A.-K. & Ylönen, S. C. (2020). *Intercultural Dialogue in the European Education Policies: A Conceptual Approach*. Cham: Palgrave Macmillan. [in English].

Leyva, K. J. & Vanbellinghen, L. (2017). Debating intercultural integration in Belgium. From the Commission for Intercultural Dialogue to the Round Tables on Interculturalism. In: S. Lefebvre & P. Brodeur (Eds.), *Public Commissions on Cultural and Religious Diversity*. Routledge, 120-140. [in English].

Pulinx, R. (2008). Living Together in Diversity – Linguistic Integration in Flanders. Brussels: Council of Europe. Available from: <https://rm.coe.int/16802fc1d7> (accessed 20.03.2025) [in English].

RTBF. Charter of Values (2012). Available from: <https://ds1.static.rtbf.be/article/pdf/charte-des-valeurs-site-intranet-rtbf-1678983164.pdf> (accessed 27.03.2025) [in English].

Vanleke, M., Våljaots, M., Grossmann, E., Ertürk, N. O. & Fleischmann, O. (2014). Genderspecific and intercultural pedagogic aspects in different countries – analysis of National Curriculum in Belgium, Estonia, Hungary, Turkey and Czech Republic. *Education and Gender Project*. Available from: <http://www.education-and-gender.eu/> (accessed 07.03.2025) [in English].

VRT (2003). Everyone Different – Welcome. Diversity Charter. Available from: <https://www.vrt.be/content/dam/vrtbe/over-devrt/opdrachten/omroepthema%27s/Diversiteitscharter%20-%20English%20version.pdf> (accessed 07.03.2025) [in English].

Wallace, R., Tolley, E. & Vonk, M. (2021). *Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies*. Kingston: School of Policy Studies, Queen's University at Kingston [in English].

Анотація

Кокодзей Є. В. Політика та програми сприяння культурному різноманіттю в Бельгії: синтез мультикультуралізму та інтеркультуралізму. – Стаття.

Метою дослідження визначено з'ясувати характеристики політики та програм сприяння культурному різноманіттю в Бельгії. Робоча гіпотеза передбачала, що сучасна політика Бельгії щодо управління культурним різноманіттям поєднує елементи мультикультуралізму та інтеркультуралізму. Наявність високого рівня культурного та мовного різноманіття пояснено особливостями історичного розвитку, міграційними процесами другої половини XX століття, характеристиками політичної системи Бельгії. Культурне різноманіття позиційовано як ресурс і водночас як виклик для Бельгії. Автор зробив висновок, що політика держави та її регіонів демонструє, що політика культурного розмаїття реалізується, активна взаємодія між культурами заохочується; при цьому щораз активніше впроваджуються інтеграційні механізми для іммігрантів. Відзначено, що елементи політики асиміляції у Бельгії досі були менш виражені порівняно з багатьма державами Європи. Водночас зауважено, що політика може змінитися з огляду на правий ідеологічний поворот, що проявилось у результатах парламентських виборів (2024 р.) та складі уряду (2025 р.). Висхідна поляризація в політичному спектрі Бельгії та результати останніх парламентських виборів відкоригували робочу гіпотезу дослідження. Зроблено висновок про зростання ймовірності перегляду новим урядом Бельгії стратегії управління культурним

різноманіттям. Це пояснюється посиленням позицій правих політичних партій (N-VA, Vlaams Belang), очоленням уряду політиком націоналістичного спрямування (Б. де Вевер) і т. ін. Відзначено, що згадані актори бельгійської політики дотримуються критичної позиції щодо політики культурного різноманіття, мультикультуралізму, а тому можливий перегляд підходів до управління багатоманітністю.

Ключові слова: Бельгія, культурне різноманіття (розмаїття), міжкультурний діалог, політика різноманітності, інтеркультуралізм, мультикультуралізм, управління різноманітністю.

Summary

Kokodziei Ye. V. Policies and programmes to promote cultural diversity in Belgium: a synthesis of multiculturalism and interculturalism. – Article.

The objective of the present study was to ascertain the characteristics of policies and programmes that promote cultural diversity in Belgium. The initial hypothesis was that the present policy framework in Belgium, which pertains to the management of cultural diversity, incorporates elements of both multiculturalism and interculturalism. The presence of a high level of cultural and linguistic diversity is explained by the peculiarities of historical development, migration processes of the second half of the XX century, and the characteristics of the Belgian political system. Cultural diversity is positioned as both a resource and a challenge for Belgium. The author concludes that the policy of the State and its regions demonstrates that the policy of cultural diversity is being implemented, with active interaction between cultures being encouraged, and integration mechanisms for immigrants being increasingly implemented. It is noteworthy that the elements of assimilation policy in Belgium have thus far been less pronounced than in numerous other European countries. However, it is acknowledged that the ideological shift to the right, evident in the outcomes of the parliamentary elections (2024) and the formation of the government (2025), may lead to a shift in policy. The findings of this study have been adjusted in light of the observed upward polarisation in the Belgian political spectrum and the outcomes of the most recent parliamentary elections. The study concludes with the assertion that the new Belgian government is more likely to revise the strategy for managing cultural diversity. This is attributable to a number of factors, including the consolidation of the positions of right-wing political parties (N-VA, Vlaams Belang), the ascension of a nationalist politician (B. de Wever) to the role of government head, and so forth. It is important to note that the aforementioned actors in the Belgian political landscape hold a critical stance on the policy of cultural diversity and multiculturalism. This suggests the potential for a revision of approaches to diversity management.

Key words: Belgium, cultural diversity, intercultural dialogue, diversity policy, interculturalism, multiculturalism, diversity management.